

O‘ZBEK TILIDA SHEVA VA ADABIY TIL MUNOSABATI**Xayitboyeva Dildoraxon G‘ulomjonovna****1-bosqich talabasi****Samarkand State Institute of Foreign Languages**<https://doi.org/10.5281/zenodo.20438484>**Abstract**

This article analyzes the relationship between dialects and the literary language in the Uzbek language system. The study examines the linguistic, social, and cultural significance of Uzbek dialects and their influence on the development of the literary language. Particular attention is paid to phonetic, lexical, grammatical, and stylistic differences between dialectal speech and the standard literary language. The article also discusses the role of dialects in preserving national identity, enriching vocabulary, and reflecting regional cultural characteristics. Furthermore, issues related to language norms, language culture, and the impact of globalization on dialect usage are explored. The findings indicate that dialects and the literary language are interconnected components of a single language system and together contribute to the historical and cultural development of the Uzbek language.

Keywords: Uzbek language, dialect, literary language, linguistic norms, regional speech, language culture, lexicon, phonetics, sociolinguistics, language development.

Аннотация

В данной статье анализируется взаимосвязь между диалектами и литературным языком в системе узбекского языка. В исследовании рассматриваются лингвистическое, социальное и культурное значение узбекских диалектов, а также их влияние на развитие литературного языка. Особое внимание уделяется фонетическим, лексическим, грамматическим и стилистическим различиям между диалектной речью и литературным языком. В статье также освещается роль диалектов в сохранении национальной идентичности, обогащении словарного состава и отражении региональных культурных особенностей. Кроме того, рассматриваются вопросы языковых норм, культуры речи и влияния глобализации на использование диалектов. Результаты исследования показывают, что диалекты и литературный язык являются взаимосвязанными компонентами единой языковой системы и совместно способствуют историческому и культурному развитию узбекского языка.

Ключевые слова: узбекский язык, диалект, литературный язык, языковые нормы, региональная речь, культура речи, лексика, фонетика, социолингвистика, развитие языка.

Annotatsiya

Mazkur maqolada o‘zbek tilidagi shevalar va adabiy til o‘rtasidagi munosabat ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda o‘zbek shevalarining lingvistik, ijtimoiy va madaniy ahamiyati hamda ularning adabiy til rivojiga ta’siri yoritilgan. Sheva va adabiy til o‘rtasidagi fonetik, leksik, grammatik hamda uslubiy farqlar alohida ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, shevalarning milliy qadriyatlarni saqlash, lug‘at boyligini oshirish va hududiy madaniyatni aks ettirishdagi o‘rni muhokama qilingan. Maqolada til me‘yorlari, nutq madaniyati va globallashuv jarayonining shevalarga ta’siri ham yoritilgan. Tadqiqot natijalari sheva va adabiy til yagona til tizimining o‘zaro

bog‘liq qismlari ekanligini hamda ular o‘zbek tilining tarixiy va madaniy taraqqiyotiga xizmat qilishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: o‘zbek tili, sheva, adabiy til, til me‘yorlari, hududiy nutq, nutq madaniyati, leksika, fonetika, sotsiolingvistika, til taraqqiyoti.

Til insoniyat jamiyatining eng muhim aloqa vositasi hisoblanadi. Har bir xalqning tili uning tarixi, madaniyati, urf-odatlarini va milliy qadriyatlarini o‘zida aks ettiradi. O‘zbek tili ham boy tarixga ega bo‘lgan tillardan biri bo‘lib, uning shakllanishi va rivojlanishida shevalar muhim o‘rin tutadi.

Sheva tilning ma‘lum hudud yoki guruh vakillari tomonidan qo‘llaniladigan shaklidir. O‘zbek tilida turli hududlarga xos bo‘lgan ko‘plab shevalar mavjud bo‘lib, ular fonetik, leksik va grammatik jihatdan bir-biridan farqlanadi. Shu bilan birga, barcha shevalar yagona o‘zbek tilining tarkibiy qismi hisoblanadi.

Adabiy til esa tilning me‘yorlashgan, umumxalq uchun tushunarli va rasmiy shaklidir. U davlat boshqaruvi, ta‘lim, ommaviy axborot vositalari, ilm-fan va adabiyot sohalarida keng qo‘llaniladi. Adabiy til jamiyatning barcha qatlamlari uchun yagona aloqa vositasi sifatida xizmat qiladi.

O‘zbek adabiy tilining shakllanishida turli shevalarning hissasi katta bo‘lgan. Xususan, Toshkent-Farg‘ona shevalari hozirgi zamonaviy o‘zbek adabiy tilining asosiy manbalaridan biri hisoblanadi. Biroq boshqa hududiy shevalar ham til boyligini saqlash va rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi.

Bugungi globallashtirish davrida ommaviy kommunikatsiya vositalari va internet texnologiyalarining rivojlanishi natijasida shevalarning qo‘llanish doirasi ma‘lum darajada qisqarib bormoqda. Shu sababli sheva va adabiy til o‘rtasidagi munosabatni ilmiy jihatdan o‘rganish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi o‘zbek tilidagi sheva va adabiy tilning o‘zaro aloqasi, farqli jihatlari hamda til taraqqiyotidagi ahamiyatini tahlil qilishdan iborat.

Mazkur tadqiqot davomida tavsifiy, qiyosiy va lingvistik tahlil metodlaridan foydalanildi. O‘zbek tilshunosligiga oid ilmiy manbalar, dialektologik tadqiqotlar va adabiy til me‘yorlariga bag‘ishlangan adabiyotlar o‘rganildi.

Tadqiqotda:

- o‘zbek shevalarining fonetik xususiyatlari;
- leksik farqlar;
- grammatik shakllar;
- uslubiy xususiyatlar;
- adabiy til me‘yorlari bilan bog‘liqlik masalalari tahlil qilindi.

Qiyosiy metod orqali turli hudud shevalari bilan adabiy til o‘rtasidagi farqlar va o‘xshashliklar aniqlashtirildi. Shuningdek, shevalarning zamonaviy nutq va til taraqqiyotiga ta‘siri ham o‘rganildi.

Tadqiqot natijalari o‘zbek tilidagi shevalar adabiy til rivojining muhim manbalaridan biri ekanligini ko‘rsatdi. Shevalar xalqning tarixiy rivojlanishi, hududiy madaniyati va turmush tarzini o‘zida aks ettiradi.

Fonetik jihatdan shevalar va adabiy til o‘rtasida ayrim farqlar mavjud. Masalan, ayrim hududlarda tovushlarning talaffuzi adabiy tildan farq qiladi:

- “kelayapman” o‘rniga “kevomman”;
- “bo‘ladi” o‘rniga “bo‘votti”;
- “ketyapti” o‘rniga “ketutti” kabi shakllar uchraydi.

Leksik jihatdan ham shevalar boy til xazinasi hisoblanadi. Turli hududlarda bir predmet yoki hodisa turlicha nomlanadi. Masalan:

- “kartoshka” — “bulba”, “karto’shka”;
- “tarvuz” — “qovun tarvuz”, “handalak” kabi variantlarda qo’llanilishi mumkin.

Grammatik jihatdan ayrim qo’shimchalar va fe’l shakllarining ishlatilishida ham farqlar mavjud. Shevalar tilning tarixiy taraqqiyot bosqichlarini saqlab qolganligi bilan ham ahamiyatlidir.

Tadqiqot shuni ham ko’rsatdiki, shevalar adabiy til lug’at boyligini oshirishda muhim manba bo’lib xizmat qiladi. Ko’plab xalqona iboralar, maqollar va milliy birliklar shevalar orqali tilga kirib kelgan.

Biroq zamonaviy kommunikatsiya vositalari va urbanizatsiya natijasida ayrim shevalarning faol qo’llanishi kamayib bormoqda. Yosh avlod ko’proq adabiy til va ommaviy kommunikatsiya tilidan foydalanmoqda.

Sheva va adabiy til bir-biri bilan chambarchas bog’liq tushunchalardir. Adabiy til xalq tiliga, jumladan, shevalarga tayangan holda rivojlanadi. Shu sababli shevalarni til taraqqiyotidan ajratib bo’lmaydi.

Adabiy til jamiyat uchun umumiy aloqa vositasi bo’lsa, shevalar xalqning milliy va hududiy xususiyatlarini saqlab qoladi. Shevalar orqali xalqning tarixiy tafakkuri, urf-odatlar va madaniy qadriyatlar namoyon bo’ladi.

Tilshunos olimlarning fikricha, shevalarni o’rganish til tarixini tadqiq etishda muhim ahamiyatga ega. Dialektologik tadqiqotlar orqali qadimgi til shakllari, tarixiy so’zlar va grammatik birliklar aniqlanadi.

Bugungi kunda adabiy tilning mavqei tobora kuchayib borayotgan bo’lsa-da, shevalarni saqlash ham muhim vazifa hisoblanadi. Chunki shevalar milliy madaniy merosning bir qismi hisoblanadi.

Ta’lim tizimida o’quvchilarga adabiy til me’yorlarini o’rgatish bilan birga, shevalarning tarixiy va madaniy ahamiyatini tushuntirish ham zarur. Bu yosh avlodda tilga nisbatan hurmat va qiziqishni kuchaytiradi.

Kelajakda shevalarni elektron lug’atlar, ilmiy tadqiqotlar va raqamli platformalar orqali saqlash va targ’ib qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, sheva va adabiy til o’zbek tilining o’zaro bog’liq tarkibiy qismlari hisoblanadi. Adabiy til umumxalq aloqa vositasi sifatida xizmat qilsa, shevalar xalqning tarixiy va madaniy boyligini saqlaydi.

Tadqiqot natijalari shevalarning o’zbek adabiy tilining shakllanishi va rivojlanishida katta ahamiyatga ega ekanligini ko’rsatdi. Fonetik, leksik va grammatik jihatdan mavjud farqlar til boyligini yanada kengaytiradi.

Globalashuv va raqamlashtirish jarayonlari natijasida ayrim shevalarning qo’llanish doirasi qisqarayotgan bo’lsa-da, ularni ilmiy o’rganish va asrab-avaylash muhim vazifa bo’lib qolmoqda.

Umuman olganda, sheva va adabiy tilning uyg’un rivojlanishi o’zbek tilining boyligi, jozibadorligi va milliy qadriyat sifatidagi ahamiyatini yanada mustahkamlaydi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Abdurahmonov G. *O’zbek tilining tarixiy grammatikasi*. Toshkent: Fan, 2020.
2. Hojiyev A. *O’zbek tili dialektologiyasi*. Toshkent: O’qituvchi, 2019.
3. Shukurov Sh. *Hozirgi o’zbek adabiy tili*. Toshkent: Universitet, 2021.
4. Rahmatullayev Sh. *O’zbek tilining izohli lug’ati*. Toshkent, 2022.

5. Mirzayev T. *O'zbek xalq shevalari*. Toshkent: Fan nashriyoti, 2018.
6. Mahmudov N. *Til va nutq madaniyati*. Toshkent, 2020.
7. Nurmonov A. *O'zbek tilshunosligi tarixi*. Toshkent, 2019.